

Polska Akademia Umiejętności
z najgłębszym żalem zawiadamia,

że dnia 1 października 2010 zmarł

Profesor dr hab. Gerard Labuda

członek czynny Wydziału II Historyczno-Filozoficznego PAU
i jej pierwszy Prezes po reaktywacji (1989-1994),
ostatni żyjący członek PAU wybrany przed 1952 r.

Najważniejsza dla nas i przyszłych pokoleń jest perspektywa zjednoczonej Europy, pozycja Polski w zjednoczonej Europie. To jest najważniejsze zadanie, to jest przyszłość, którą trzeba budować. Wszyscy obywatele powinni współpracować, aby wytworzyć nowoczesne państwo.

Gerard Labuda

(w Poznaniu, 22 lutego 2006)

Poniższy tekst Profesora Gerarda Labudy, otrzymany przez redakcję „PAUzy Akademickiej” 7 września 2010, jest jednym z ostatnich napisanych przez Niego. Tekst nie był zatytułowany – poniższy tytuł pochodzi od redakcji.

W „PAUzie Akademickiej” 30 (2009), s. 2–3, znaleźć można wypowiedź Profesora Labudy *O Programie Rozwoju Polskiej Humanistyki*.

Andrzej M. Kobos

Przełomowe odkrycia i koncepcje po II wojnie światowej

O historiografii polskiej po roku 1945

GERARD LABUDA

Jestem bardzo spóźniony z odpowiedzią na ankietę PAU na temat „największych odkryć lub przełomów... w dziedzinie nauki”.

W pewnym sensie takim przełomem dla historiografii polskiej była recepcja marksistowskiej metody badawczej, stosowanej w Polsce w wersji stalinowskiej. Historiografia polska w dużym stopniu potrafiła uchronić się przed jej bezkrytyczną recepcją.

Gdy jednak mam przedstawić mój pogląd na jej najważniejsze osiągnięcia po roku 1945, to wypada mi zacząć od jej największego niedociągnięcia – mimo istnienia osobnego Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, gdzie za główne osiągnięcie należy uznać 4-tomową syntezę pt. *Historia Polski*, w różnym stopniu realizującą wymóg opracowania zgodnie z założeniami tej metody. Jak jeszcze zobaczymy, był to wykład podręcznikowy, pozbawiony podstawowego aparatu erudycyjnego, wyrażającego się nie tylko takim tekstem, lecz także brakiem charakterystyki podstawy źródłowej, i pozbawiony w narracji krytycznej dyskursu. Faktem oczywistym zatem jest, że nie dopracowaliśmy się **naukowej** syntezy historii dziejów Polski, jaką poszczycić może się historiografia czeska, gdzie taką syntezą – służącą po dzień dzisiejszy badaczom – są Vaclava Novotnego *České dějiny*, t. I, cz. 1: *Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, i jego kontynuatorów.

A. Osiągnięcia zbiorowe instytucjonalne

Pierwsza zbiorowa *Historia Polski od czasów najdawniejszych aż do roku 1939*, opracowana w IH PAN w czterech tomach i sześciu częściach, została zredagowana kolejno: t. I pod red. Henryka Łowmiańskiego, Warszawa 1958; t. II pod red. Tadeusza Manteuffla, Warszawa 1960; t. III pod red. Żanny Kormanowej i Walentyny Najdus (w którym „marksistowski” punkt widzenia objawił się najsilniej), Warszawa 1974; t. IV pod red. Tadeusza Jędruszcza, Warszawa 1984. Dwa pierwsze tomy, mimo swego podręcznikowego charakteru, były pierwszą próbą strukturalnego ujęcia rzeczywistości, zachowały swoją wartość informacyjną, w pewnym stopniu także tom zredagowany przez T. Jędruszcza.

Dziełem wybitnym, w dosłownym znaczeniu tego słowa, jest wielka, 10-tomowa synteza, pod red. Stanisława Grodzkiego, Jerzego Wyrozumskiego i Mariana Zgórniaka, wydana w celu uczczenia 600-lecia odnowienia Akademii Krakowskiej, Kraków 1998–2001. Szczegółowo przedstawiłem jej walory w artykule: *Zadania i cele poznawcze syntezy historii Polski od prawieku do współczesności*, „Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości, Prace historyczno-politologiczne”, R. IX, nr 4, Poznań 2004, s. 109. Znakomity zespół autorów opracował to dzieło w konwencji podręcznikowej. Wystarczyłoby dokonać reedycji tej syntezy, nadając jej ogólnie przyjętą oprawę erudycyjną, źródłową i historiograficzną.

Drugą, niedokończoną syntezę historii dziejów Polski zapoczątkował Jerzy Topolski pod zbiorowym tytułem *Polska – dzieje narodu, państwa i kultury*. W tej serii ukazały się trzy tomy, w postaci nieciągłej:

- t. II: J. Topolski, *Polska w czasach nowożytnych. Od środkowoeuropejskiej potęgi do utraty niepodległości, 1501–1795*, Poznań 1994, s. 943;
- t. V: Czesław Łuczak, *Polska i Polacy w II wojnie światowej*, Poznań 1993, s. 716;
- t. VI: Antoni Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań 1998, s. 928.

Również i ta synteza napisana jest w konwencji podręcznikowej; jedynie A. Czubiński – gdzie to konieczne – odwołuje się do źródeł. Nie widać nikogo, kto chciałby napisać pozostałe tomy. Na wysoką ocenę zasługuje bogata faktografia.

* * *

W rzędzie wzorowych syntez na pierwszym miejscu należy wymienić dzieło *Historia państwa i prawa Polski*:

- t. I: *Do połowy XV wieku*, opracowany przez Juliusza Bardacha, wyd. 2, Warszawa 1964, s. 598;
- t. II: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, opracowany przez Zdzisława Kaczmarczyka i Bogusława Leśnodorskiego, wyd. 2, Warszawa 1966, s. 484;
- t. III: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, pod red. J. Bardacha i Moniki Senkowskiej-Gluck, Warszawa 1981, s. 865;
- t. IV: K. Grzybowski, *Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, pod red. J. Bardacha, cz. 1–2, Warszawa 1982–1988.

[oraz] *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. 1, pod red. Franciszka Ryszki, Warszawa 1962¹.

* * *

Historia dyplomacji polskiej, pod red. Gerarda Labudy:

- t. I: *Historia dyplomacji polskiej. Połowa X wieku – 1572*, red. Marian Biskup, Warszawa 1982;
- t. II: *Historia dyplomacji polskiej, 1572–1795*, red. Zbigniew Wójcik, Warszawa 1982;
- t. III: *Historia dyplomacji polskiej 1795–1918*, red. Ludwik Bazylow, Warszawa 1982;
- t. IV: *Historia dyplomacji polskiej, 1918–1939*, red. Piotr Łossowski, Warszawa 1995;
- t. V: *Historia dyplomacji polskiej, 1939–1945*, red. Waldemar Michowicz, Warszawa 1999;
- t. VI: *Historia dyplomacji polskiej, 1939–2010*, red. Wojciech Materski, Waldemar Michowicz, Warszawa 2010.

(ciąg dalszy – str. 3)

¹ Wydano także: *Historia państwa i prawa Polski 1918–1939*, cz. 2, pod red. S. Włodyki i F. Ryszki, PWN, Warszawa 1986. (AMK)

O historiografii polskiej po roku 1945

(ciąg dalszy ze str. 2)

* * *

Przedsięwzięcie, podjęte z inicjatywy Tadeusza Manteuffla, opracowania historii kultury polskiej, pojmowanej dualistycznie jako kultura bytowa i jako kultura duchowa, doczekało się realizacji tylko w odniesieniu do Polski średniowiecznej:

- t. I: *Kultura Polski średniowiecznej X–XIII wieku*, pod red. Jerzego Dowiata, Warszawa 1985, s. 559, jako „trwały dorobek zbiorowości ludzkiej, obejmujący wszystkie dziedziny jej życia, głównie w aspekcie bytowym”;
- t. II: *Kultura Polski średniowiecznej XIV–XV wieku*, pod red. Bronisława Geremka, Warszawa 1997, s. 1116, traktująca kulturę w aspekcie strukturalnym z naciskiem na stosunki społeczne, mentalność twórców, i ich realizację.

Nikt nie podjął się opracowania tomów następnych; najwięcej z tego zakresu uczynili Janusz Tazbir i Bogdan Suchodolski, a także w ujęciu podręcznikowym Maria Bogucka, *Kultura–naród–trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania do roku 1989*, Warszawa 2008.

* * *

Równie niefortunny los spotkał historię sztuki polskiej, mającą szeroko rozwinięty dorobek badaczy indywidualnych, ale wykazującą się deficytem w zakresie syntezy. Rozpoczynają ją dwa znakomite tomy, wykonane w Instytucie Historii Sztuki PAN:

- t. I: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*, pod red. Michała Walickiego, Warszawa 1963–1965, uzupełniona pod red. Aleksandra Gieysztor w zespole autorskim: A. Gieysztor, Michał Walicki i Jan Zachwatowicz, Warszawa 1971, s. 302 + Album ilustracji oraz *Architektura polska XVII wieku*, Warszawa 1980, i *Architektura gotycka w Polsce*, Warszawa 1995;
- t. II, cz. 3: *Malarstwo gotyckie w Polsce*, pod red. Adama S. Labudy i Krystyny Secomskiej, Warszawa 2004, s. 486 + *Katalog zabytków*, pod red. A.S. Labudy i K. Secomskiej, przy udziale Andrzeja Włodarka, Warszawa 2004, s. 693 + Album ilustracji, Warszawa 2004, s. 863.

W sferze realizacji pozostają dzieje sztuki polskiej nowożytnej aż do współczesności.

B. Osiągnięcia historiografii regionalnej

W roku 1933 w Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie została pod redakcją Stanisława Kutrzeby ogłoszona: *Historja Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400*, jako praca zbiorowa w opracowaniu W. Semkowicza, W. Taszyckiego, J. Kostrzewskiego, Z. Wojciechowskiego, R. Grodeckiego i Jana Dąbrowskiego – a więc ówczesnej elity naukowej. W odróżnieniu od wielu innych monografii regionalnych została ona wyposażona we wzorowe przypisy źródłowe i historiograficzne.

* * *

W roku 1952 ówczesny dyrektor Instytutu Historii PAN powierzył mi zorganizowanie zespołu badawczego, wraz z moim autorskim udziałem, do opracowania *Historii Pomorza* obejmującej pod jednym tytułem historię

Pomorza Zachodniego i Wschodniego (Pomorze Gdańskie i Prusy). W tym czasie przyszli historycy-pomorzoznawcy przeważnie jeszcze kończyli studia magisterskie, potem pisali prace doktorskie i habilitacyjne, kwalifikujące ich do realizacji tego przedsięwzięcia. Zostało ono zrealizowane w takiej kolejności:

- t. I, cz. 1: *Historia Pomorza. Do roku 1466*, Poznań 1969, wyd. 2, pod red. G. Labudy, Poznań 1972, s. 819;
- t. I, cz. 2: *Historia Pomorza. Pomorze Zachodnie w dobie rozwijającego się feudalizmu*, pod red. G. Labudy, Poznań 1972, s. 505;
- t. II: *Historia Pomorza. Do roku 1815*, cz. 1: 1464–1648, pod red. G. Labudy, Poznań 1976, s. 1098;
- t. II: *Historia Pomorza. Do roku 1815*, cz. 2: *Pomorze Wschodnie 1657–1815*, pod red. G. Labudy, Poznań 1984, s. 849;
- t. II: *Historia Pomorza. Do roku 1815*, cz. 3: *Pomorze Zachodnie w latach 1648–1815*, pod red. G. Labudy, Poznań 2003, s. 1106;
- t. III: *Historia Pomorza 1815–1850*, cz. 1, Poznań 1993, s. 441; cz. 2, pod red. G. Labudy, Poznań 2001, s. 370; cz. 3 (1815–1850), pod red. G. Labudy, Poznań 2001, s. 268;
- t. IV: *Historia Pomorza 1850–1918*, cz. 1, pod red. Stanisława Salmonowicza, Toruń 2000, s. 501;
- t. IV: *Historia Pomorza 1850–1918*, cz. 2, pod red. Stanisława Salmonowicza, Toruń 2002, s. 567.

* * *

Historia Śląska do r. 1763, pod red. Karola Maleczyńskiego:

- t. I, cz. 1: *Do połowy XIV wieku*, Wrocław 1960, s. 625;
- t. I, cz. 2: *Od połowy XIV do trzeciej ćwierci XVI wieku*, Wrocław 1961, s. 488;
- t. I, cz. 3: *Od końca XVI wieku do roku 1763*, Wrocław 1963, s. 626.

C. Osiągnięcia indywidualne

Mój pogląd na najbardziej doniosłe indywidualne osiągnięcia naszych dziejów ojczystych przedstawiłem w książce *O historykach. Kto jest kim w dziejopisarstwie polskim?* (Poznań 2010, s. 158). Wykaz ten wymaga wymienienia kilku pominiętych, jak Oswald Balzer, Stanisław Kutrzeba, Władysław Konopczyński, Jan Dąbrowski, Józef Andrzej Gierowski, pominiętych, bo niespełniających kryterium autorstwa syntezy kwalifikującej ich do grona „historiografów”. Teraz, po namyśle, wahałbym się wpisać ich na tę listę wybranych. W tym miejscu chodzi tylko o wskazanie indywidualności o znaczeniu **symbolicznym**. Jest ich niewiele.

Na pierwszym miejscu stawiam Henryka Łowmiańskiego, który – z czasem pod nieco mylącym tytułem – publikował syntezę *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, t. I–VI (w 2 częściach; Warszawa 1963–1985). Każdy tom ma swój własny zakres analizy i narracji. Z przytoczonego tytułu należałoby wnosić, iż Autor zamierzał przedstawić „początki Polski” w kontekście ogólnosłowiańskim do roku 1000 n.e. Tymczasem w tej konwencji utrzymane są tylko tomy I–III²,

(dokończenie – str. 4)

² t. I: Warszawa 1963, s. 418; t. II: Warszawa 1964, s. 425, t. III: Warszawa 1967, s. 519. (AMK)

O historiografii polskiej po roku 1945

(dokończenie ze str. 3)

jak wyznaje sam Autor. Natomiast tom IV w całości poświęcony jest dziejom Słowiańszczyzny południowej (Warszawa 1970, s. 538). Z kolei tom V łączy ze sobą: genezę państwa ruskiego i organizację państwowe Słowian zachodniolęchickich (Warszawa 1973, s. 630). W tomach końcowych H. Łowmiański przekroczył barierę roku tysięcznego. Pod tytułem symbolicznym *Początki Polski*, podtytuł tomu VI, cz. 1 i 2, brzmi: *Polityczne i społeczne procesy kształtowania się narodu do początku wieku XIV*, Warszawa 1985, s. 580, i Warszawa 1985, s. 1147 (zakńczzone zbiorowym indeksem). Całość kończy się na dacie wznowienia instytucji Królestwa Polskiego przez Władysława Łokietka w r. 1320.

Do tej imponującej budowli historiograficznej należy jeszcze dopisać dwa dalsze dzieła. Pierwsze: H. Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, obejmujące dzieje Polski, poczynając od Władysława Jagiełły i kończąc na Zygmuncie Auguście (1385–1572)³. Drugie, niejako na marginesie tych historiograficznych zatrudnień wyrosło dzieło, wykraczające poza powyższy temat, ale strukturalnie mocno z nim związane, to: H. Łowmiański, *Religia Słowian i jej upadek (w. VI–XII)*, Warszawa 1979, s. 433.

Przyszły redaktor syntezy historii dziejów polskich będzie miał ułatwione zadanie: jej autorzy znajdują w dorobku badawczym Henryka Łowmiańskiego swego poprzednika (Por.: M. Kosman, *Henryk Łowmiański (1898–1974), klasyk historiografii polskiej*, „Życie i Myśl”, 1998, nr 3, s. 31–40).

* * *

Przemiany polityczne, jakie w r. 1945 nastąpiły w Polsce, i uzależnienie jej od ZSRR, trwające do roku 1989/1990, wśród wielu zmian i innowacji wywołanych tym uzależnieniem znalazło swój dobitny wyraz w narzuceniu historiografii polskiej sowieckiej wersji marksizmu-leninizmu, wreszcie stalinizmu.

Prace nad nową syntezą historii dziejów Polski skłoniły badaczy zajmujących się metodologią badań historycznych do zajęcia aktywnego stanowiska wobec tego narzuconego z zewnątrz modelu historiografii.

Na pierwszym miejscu należy wymienić imponującą ilościowo i rzeczową twórczość Jerzego Topolskiego, który zaznajomiwszy się nie tylko z zasadami marksizmu sowieckiego, od samego początku zapoznawał się i uczestniczył w analogicznym dyskursie metodologicznym we Francji, Włoszech, Wielkiej Brytanii i w Stanach Zjednoczonych. Przytoczymy tutaj w koniecznym wyborze prace najważniejsze, które obrazują krytyczne podejście i ewolucję jego poglądów w tej dziedzinie:

J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1968, wyd. 2, Warszawa 1973, s. 613; tenże, *Marksizm i historia*, Warszawa 1977, s. 457; tenże, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań 1983, s. 506; tenże, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996, s. 424; tenże, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 1998, s. 182. Była to droga od recepcji do rewizji. O zainteresowaniu

³ Dzieło napisane na krótko przed wojną, zostało opublikowane dopiero w 1999 r. Po wojnie wydanie wstrzymywały ingerencje cenzury. (AMK)

poglądami metodologicznymi wśród historyków świadczy praca zbiorowa: *Między historią a teorią. Refleksje nad problematyką dziejów i wiedzy historycznej*, praca zbiorowa pod red. Mariana Drozdowskiego, Warszawa–Poznań 1988, s. 536.

W dyskusji nad tymi zagadnieniami zabierało głos wielu historyków, a także filozofów i socjologów. Przykładowo wymienimy tutaj monografie: Jan Pomorski, *Historia i metodologia*, Lublin 1991, oraz Witold Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1983, s. 619.

Wśród krytyków najwięcej znaczył głos Leszka Kołakowskiego, przede wszystkim jego *Główne nurty marksizmu. Powstanie–Rozwój–Rozkład*, t. I–III, Paryż 1976–1978.

W Poznaniu ośrodek krytycznej myśli skupił się wokół Jerzego Kmity i Leszka Nowaka, a ostatnio Ewy Domańskiej. Przykładowo wymienimy: J. Kmity, L. Nowak, *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Poznań 1988, a na obecnym etapie: Ewa Domańska, *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, Teksty Drugie, 2010, nr 1–2, s. 45–54.

* * *

Przegląd całościowy: Gerard Labuda, *Rozwój metod dziejopisarskich od starożytności do współczesności*, cz. 1: *Do schyłku XIX wieku*, Wydawnictwo Forum Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Bankowości, Poznań 2003 (s. 226); tenże, *Rozwój metod dziejopisarskich od starożytności do współczesności*, cz. II: *Wiek XX (Metoda kulturoznawcza, w rozwoju metod dziejopisarskich*, s. 11–86; tenże, *Metoda strukturalna w poznawaniu i przedstawianiu historii dziejów*, s. 87–161). W programie: opracowanie metody narratywistycznej i hermeneutycznej.

GERARD LABUDA

